

Σύγχρονες προσεγγίσεις στην ιστορία της τρέλας και της μελαγχολίας

Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΙΣΗΓΗΣΗ αποσκοπεί στην ανάδειξη των αιτιών που προξενούν την απομόνωση και την αποξένωση του τρελού, κατ' επέκταση και του μελαγχολικού, σε συσχέτιση με αρχαιοελληνικά ιατρικά και επιστημονικά κείμενα. Επίσης θα διερευνηθεί κατά πόσο η αποξένωση αποτελεί προϊόν της βούλησής του ή σε ποιο βαθμό του επιβάλλεται κοινωνικά εξωθώντας τον σε μια τέτοια ενέργεια. Η προσέγγιση αυτή θα γίνει υπό το πρίσμα των πορισμάτων της κοινωνικής ανθρωπολογίας, όπως το αποκείμενο της Julia Kristeva, οι ετεροτοπίες του Michel Foucault και το *habitus* του Pierre Bourdieu.

Περιπλάνηση και τρέλα (ετεροτοπία)

Οι ετεροτοπίες (*hétérotopies*) αποτελούν εντοπίσιμους τόπους, στους οποίους τα πράγματα έχουν τοποθετηθεί λόγω βίαιης μετατόπισης και αντανακλούν το εσωτερικό ενός συνόλου σχέσεων. Ενώ είναι, δηλαδή, εντοπίσιμοι τόποι, εγγεγραμμένοι στην ίδια τη θέσμιση της κοινωνίας, έχουν την παράξενη ιδιότητα να σχετίζονται με όλες τις άλλες χωροθεσίες με τέτοιο τρόπο ώστε να αναστέλλουν, να εξουδετερώνουν ή να αντιστρέφουν το θεσμισμένο σύνολο σχέσεων. Στις λεγόμενες «πρωτόγονες» κοινωνίες υπάρχει μια μορφή ετεροτοπιών που θα τις ονομάζαμε ετεροτοπίες κρίσης, με την έννοια ότι υπάρχουν τόποι προνομιακοί, ή ιεροί, ή απαγορευμένοι που προορίζονται για εκείνα τα άτομα που βρίσκονται σε κατάσταση

κρίσης, τόσο σε σχέση με την κοινωνία, όσο και με το ανθρώπινο περιβάλλον στο οποίο ζουν.¹

Ένα εμβληματικό χωρίο που θα μας απασχολήσει στην αναζήτηση της σχέσης περιπλάνησης και τρέλας είναι το ιπποκρατικό κείμενο *Περὶ τῶν ἐντὸς παθῶν* 48. Το περιστατικό το οποίο και αφηγείται το συγκεκριμένο απόσπασμα του ιπποκρατικού corpus βρίσκεται στο κέντρο της προσοχής μας, διότι εντός του συμπυκνώνονται τόσο κοινωνιολογικές ερμηνείες, όσο και ιατρικές προσεγγίσεις:

Ὅκοταν δὲ παύσῃται παραφρονέων, εὐθὺς παραχρῆμα ἔννοος γίνεται, καὶ ἦν ἐρωτῆ τις αὐτὸν, ὀρθῶς ἀποκρίνεται, καὶ γινώσκει πάντα τὰ λεγόμενα· εἴτ' αὖθις ὕστερον ὀλίγῳ χρόνῳ ἐν τοῖσιν αὐτοῖσιν ἄλγεσι κεῖται. Αὕτη ἡ νοῦσος προσπίπτει μάλιστα ἐν ἀλλοδημίῃ, καὶ ἦν κου ἐρήμην ὁδὸν βαδίζῃ καὶ ὁ φόβος αὐτὸν λάβῃ ἐκ φάσματος [...]

²Όταν (ο ασθενής) σταματήσει να παραφρονεί, αμέσως αποκτά τη λογική του και αν κάποιος τον ρωτήσει, απαντάει σωστά και γνωρίζει τα πάντα για όσα έχουν ειπωθεί. Μετά από λίγο δυσφορεί και πάλι. Αυτή η νόσος καταλαμβάνει κάποιον όταν βρίσκεται έξω από την πόλη και όταν βρίσκεται σε ερημικό τόπο καταλαμβάνεται από φόβο από την εμφάνιση φαντάσματος.

[Ιπποκράτης], *Περὶ τῶν ἐντὸς παθῶν* 48

Το συγκεκριμένο χωρίο ρίχνει φως στο σημείο της απομόνωσης ενός ψυχικά ασθενούς ατόμου. Αποτελεί σημαντικό γεγονός η διαπίστωση ότι η συγκεκριμένη ασθένεια προσβάλλει τα άτομα όταν αυτά ταξιδεύουν μόνα τους έξω από την πόλη, σε απομονωμένα δηλαδή από τον αστικό κόσμο μέρη. Το φαινόμενο αυτό από το 30.1

¹ Michel Foucault, *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*, μτφρ. Τ. Μπετζέλος, Πλέθρον, Αθήνα (2012) σ. 255-270.

² Όλες οι μεταφράσεις των αρχαίων χωρίων που παρατίθενται είναι δικές μου.

των Ψευδό - Αριστοτελικών Προβλημάτων και ύστερα αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό στη μελαγχολία.

Η περιπλάνηση και η τρέλα φαίνεται ότι είναι άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους και η σχέση τους δεν αποτελεί μόνο λογοτεχνικό τόπο που εκφράζεται μέσα από τα ομηρικά έπη και την τραγωδία αλλά αποκτά ιατρικά και κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά. Προσεγγίζοντας και από ιατρική άποψη την περιπλάνηση και την απομόνωση θα διαπιστώσουμε ότι δεν αντιμετωπίζονται μόνο ως απότοκα της τρέλας αλλά φτάνουν σε σημείο να χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοί της όροι.

Σύμφωνα με τον Kazantzidis,³ η περιπλάνηση, όχι μόνο συνδέεται με την απομόνωση, αλλά η απομόνωση -ως ένδειξη τρέλας- μπορεί είτε να επιβληθεί από τον κοινωνικό περίγυρο είτε μπορεί αυτόβουλα να αποτελέσει επιλογή του ίδιου του τρελού. Στην πρώτη περίπτωση η τρέλα αποτελεί συνέπεια θεϊκής τιμωρίας, η οποία μπορεί κατ' επέκταση να ιδωθεί σαν μίasma, άρα αυτόχρημα αποκτά μεταδοτικό χαρακτήρα πάνω στο οποίο βρίσκει έρεισμα η θεσμισμένη αντίδραση της κοινωνίας. Αντίθετα, στη δεύτερη περίπτωση ο ψυχισμός του τρελού είναι αυτός που γίνεται το κέντρο της διαταραγμένης του νόησης και βούλησης με αποτέλεσμα η αντίδρασή του να προσεγγίζεται ως σύνδρομο και να δημιουργείται ένας καταστατικός τύπος ανθρώπου. Η απομόνωση και η φιληρημία του ψυχικά διαταραγμένου ατόμου, παγιωμένη πλέον ως παθολογική συμπεριφορά, εκδηλώνεται με τα συναισθήματα της απέχθειας, του μίσους και κυρίως του φόβου.

Η εστίαση μας γίνεται σε πρώτο βαθμό στο αίσθημα του φόβου διότι στην πρόκλησή του οφείλεται η αντίδραση της απομάκρυνσης του τρελού από τα άτομα που τον περιβάλλουν. Σημαντική είναι η διάκριση του φόβου που γίνεται από τον Kazantzidis,⁴ σε γλωσσικό και εννοιολογικό επίπεδο και πώς το ένα ενσταλάζεται στο

³ Kazantzidis (2018: 226-258).

⁴ ο.π.

άλλο μέχρι να φτάσουμε στο σημείο να διακρίνουμε τον τρόπο αποκρυστάλλωσής του στο ιατρικό του συγκείμενο. Στο πεδίο της ιπποκρατικής ιατρικής εντοπίζεται μια σαφής διάκριση μεταξύ τρέλας και μελαγχολίας σε σχέση με την έννοια του χώρου και της «κίνησης» μέσα σε αυτόν. Στην περίπτωση της τρέλας η κίνηση είναι έντονη και άσκοπη, και φτάνει μάλιστα μέχρι του σημείου του εκτοπισμού από ένα χωρικό όριο και της έκστασης (έκστασις), το να βρίσκεται δηλαδή κανείς έξω από τον εαυτό του -έξω από το χωρικό όριο του σώματος- και να τον υπερβαίνει. Σε αντίθεση όμως με την τρέλα, η έκφραση της κίνησης στη μελαγχολία γίνεται υποτονική. Ο μελαγχολικός γίνεται υποτονικός, δυσθυμικός, σιωπηλός και η μετατόπισή του συντελείται μέσω του αυτοπεριορισμού του προς τον περικλειστο χώρο ενός δωματίου ή εντός του οίκου. Η περιγραφόμενη όμως αυτή διάκριση έρχεται να ανατραπεί στο ψευδοαριστοτελικό κείμενο των *Προβλημάτων*, καθώς με την αλλαγή της καταστατικότητας του χυμού της μαύρης χολής, αλλάζουν και οι συσχετισμοί που δημιουργούνται. Στην περίπτωση του Βελλεροφόντη, όπως αυτή μας δίνεται στο *Πρόβλημα* 30.1, η δυσθυμία-μελαγχολία του ήρωα δεν εκδηλώνεται με την αυτοαπομόνωσή του σε έναν περικλειστο χώρο, αλλά η φιληρημία του λαμβάνει χώρα σε εξωτερικό και έρημο τόπο, αποσπασμένο από την κοινωνική δόμηση.

Παρ' όλα αυτά η δυσθυμία και η υποτονικότητα δεικνύουν και ενός άλλου είδους τοπικό περιορισμό, αυτόν της εσωστρέφειας και της κίνησης προς τον ίδιο τον εαυτό. Ο εγκλεισμός προς τον εαυτό δείχνει ότι ο εξωτερικός τόπος αντικαθίσταται από τον τόπο του σώματος, και η κίνηση των μελών του σώματος από την στρεβλωμένη λειτουργία-κίνηση της σκέψης, της ψυχής -μέσω της φαντασίας- και των παραισθήσεων.

Αποκείμενο

Το αποκείμενο (*abject*) δημιουργείται από ό,τι διαταράσσει την ταυτότητα, το σύστημα, την τάξη. Είναι αυτό που δεν αναγνωρίζει και δεν σέβεται τα όρια και τους κανόνες. Είναι επίσης αμφίσημο, δεν στέκεται σαν ετερότητα απέναντι στην ταυτότητα, καθώς δεν είναι αντίθεση αλλά αμφισημία και ασάφεια. Το αποκείμενο συνοδεύει όλες τις θρησκευτικές δομές και επανεμφανίζεται αναβαπτισμένο κατά τη διάρκεια της αποδόμησής τους, καθορίζοντας με αυτό τον τρόπο τη μορφή του ιερού. Είναι η τελετουργία της βεβήλωσης και της μόλυνσης η οποία παίρνει τη μορφή του αποκλεισμού. Είναι τέλος ένα οριοθετικό ταμπού όπου το εξόριστο υποκείμενο ρωτάει όχι «ποιος είμαι;», αλλά «πού είμαι;».⁵

Όπως συνάγεται από το κείμενο της S. Montiglio,⁶ η ώθηση για την απομάκρυνση του τρελού από την κοινωνία ή και η οικειοθελής αποχώρησή του αποτελούν ουσιαστικά την άλλη όψη του ίδιου νομίσματος. Από τη μια πλευρά το υγιές κομμάτι της κοινωνίας αποστρέφεται τέτοιες περιπτώσεις στις οποίες κάποιος χάνει τα λογικά του, αποδίδοντας το φαινόμενο της απομόνωσης του τρελού στην πάθησή του, με αποτέλεσμα να τον εξορίζει από τους κόλπους της ως αποκλίνοντα. Από την άλλη όμως, ο τρελός είναι αυτός που αποζητά την απομόνωση και την περιπλάνηση, καθώς παρεκκλίνει του κανονιστικού πλαισίου της οργάνωσης της πόλης και των συνηθειών της.

Όπως συμπεραίνουμε λοιπόν λειτουργεί ένα ανατροφοδοτούμενο σχήμα δύο παραγόντων: πρώτον, η εξωτερική ώθηση, δηλαδή η πίεση που ασκεί η κοινωνία και έχει ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση του τρελού και θεμελιώνεται στην βασισμένη ανάγκη της να κρατήσει αποστάσεις από ένα αποκλίνον μέλος της· δεύτερον, η εσωτερική ώθηση του τρελού που τον οδηγεί στην απομόνωση από τον υγιή

⁵ Βλ. Kristeva (1982) για αυτό το ζήτημα.

⁶ Montiglio (2005: 37 - 41).

κοινωνικό ιστό. Ωστόσο, το έναυσμα λειτουργίας του παραπάνω κοινωνικού μηχανισμού δεν προκύπτει ρητά ούτε από την τραγωδία, ούτε από την ιατρική.

Παρ' όλα αυτά σε κοινωνιολογικό επίπεδο θεωρώ ότι η κοινωνία ωθεί σε μεγαλύτερο βαθμό ένα μιαρό ή τρελό πρόσωπο έξω από τους κόλπους της. Το ότι η τρέλα εμβάλλεται, προέρχεται δηλαδή από κάποιον εξωτερικό παράγοντα και μάλιστα θεϊκό, παρέχει τη νομιμοποίηση της όποιας παρέμβασης ή τιμωρίας του φαινομένου από το σύνολο της κοινωνίας, λειτουργώντας με αυτό τον τρόπο η ανθρώπινη δικαιοσύνη σαν συμπλήρωμα της θεϊκής.

Εξέχοντα παραδείγματα προς την κατεύθυνση της εμβόλιμης τρέλας προσφέρουν ο Αίαντας στο ομώνυμο έργο του Σοφοκλή, η Ιώ στον *Προμηθέα δεσμώτη* του Αισχύλου και ο Ηρακλής στις *Τραχίνιες* του Σοφοκλή. Στην τρέλα που εμβάλλεται στους τραγικούς ήρωες από κάποιον εξωτερικό παράγοντα υπάρχει η ειδοποιός διαφορά ότι δεν επηρεάζει μόνο το σώμα του αλλά υπάρχουν και περιπτώσεις κατά τις οποίες επηρεάζεται και ο νους του μεταλλάσσοντας την περιπλάνηση από χωρική σε νοητική, από περιφορά σε πλάνη. Εντοπίζονται δηλαδή δύο διαφορετικές εικόνες που ανταποκρίνονται στην περιπλάνηση: η πρώτη σχετίζεται με τις σωματικές κακουχίες και τον βασανισμό που υφίσταται κάποιος όντας περιπλανώμενος, ενώ παράλληλα ωθείται από την τρέλα, και η δεύτερη με την κατοχή του νου και την πρόκληση της πνευματικής διαταραχής που προκαλείται από την εμβόλιμη τρέλα. Ωστόσο, οι δύο διαφορετικοί τύποι κατοχής δύσκολα μπορούν να διακριθούν καθώς η μια περίπτωση δεν αναιρεί την άλλη και ενδέχεται να συνυπάρχουν.⁷

Το εξωτερικό αίτιο της τρέλας, το οποίο εισχωρεί και στην πορεία εξωτερικεύεται ως περιπλάνηση και φυγή, εκτός από την προσέγγισή του ως συμπτώματος, θα μπορούσε να ιδωθεί και ως ψυχαναγκαστική παρόρμηση το οποίο

⁷ Η Montiglio (2005: 39 - 40) παραθέτει ότι μόνο στην περίπτωση του Ηρακλή εκδηλώνεται η πνευματική διαταραχή χωρίς τάση για περιπλάνηση και απομόνωση και εν μέρει στην περίπτωση της Φαίδρας.

είτε καταδιώκει είτε διακατέχει τον τρελό ή ως σύνδρομο στο ιατρικό πλαίσιο. Ο ψυχαναγκασμός και η παρόρμηση λανθάνουν στις εικόνες καταδίωξης, βασανισμού και κατοχής που γεννώνται στο φαντασιακό των ηρώων της τραγωδίας, όπως της Ιώς, του Ορέστη, του Αίαντα αλλά και του Οιδίποδα. Η διαπίστωση της Montiglio για τα πρόσωπα της τραγωδίας ταιριάζει με την ιατρική περιγραφή των συμπτωμάτων και των παραισθήσεων που βιώνει ο πάσχων από τα νοσήματα της χολής (παχέα νοσήματα) στο ιπποκρατικό έργο *Περί των εντός παθών* [48, 286]. Σε αυτό το σημείο οι ιατρικές διαπιστώσεις και οι τραγικές εικόνες ταυτίζονται ώστε να μας δίνεται η δυνατότητα να υποστηρίζεται και η άποψη του ψυχαναγκασμού.

Το αποτύπωμα της απομόνωσης στις περιπτώσεις παραφροσύνης και ειδικά της μελαγχολίας γίνεται πιο έντονο στα έργα της τραγωδίας. Η περίπτωση του Βελλεροφόντη αποτελεί το μεγαλύτερο παράδειγμα τραγικού μελαγχολικού ήρωα. Η περιγραφή του σκηνικού που τον περιβάλλει αλλά και το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται εξεικονίζουν την απόκοσμη μοναξιά που διακατέχουν τον μελαγχολικό και την ατέρμονη περιπλάνηση που υποβάλλεται. Το όνομα της πεδιάδας στην οποία περιπλανιέται δηλώνει ετυμολογικά ακριβώς αυτό που βιώνει και που προβάλλεται στο μυαλό του, την περιπλάνηση δηλαδή και την απομόνωση, η εικόνα και το μέγεθος της οποίας δηλώνουν και την έκταση της περιπλάνησης και της μοναξιάς του (*πεδίον τὸ Ἀλήϊον οἶος ἀλάτο*). Το όνομα της πεδιάδας Ἀλήϊον είναι σα να λειτουργεί ως σύστοιχο αντικείμενο του ρήματος *ἀλάομαι*. Ακόμα και η χρήση του επικού τύπου του παρατατικού του ρήματος (*ἀλάτο*) δηλώνει τη διάρκεια και την απεραντοσύνη της περιπλάνησης. Με αυτόν τον τρόπο χωροθετείται ένας άπειρος τόπος περιπλάνησης και απόγνωσης, από τον οποίο δεν μπορεί να διαφύγει κανείς που βρίσκεται εντός του. Ο Βελλερεφόντης, όπως υποστηρίζω, κινείται εντός του χώρου ατέρμονα και εντός του εαυτού του ομφαλοσκοπικά.

Σε συνέχεια της ετυμολογικής προσέγγισης που επιχειρείται, το ρήμα *άλύω* σημαίνει ότι κάποιος είναι ψυχικά αναστατωμένος ή εκτός εαυτού ή σε απόγνωση ή κυριολεκτικά ότι βρίσκεται σε περιπλάνηση. Επίσης, όπως και το *άλυκτέω* και *άλυκτάζω*, έχει εννοιολογική και ετυμολογική συγγένεια με το *άλύομαι* καθώς το -αλυ και -αλυκ είναι εκτεταμένοι τύποι του -αλ. Επίσης, σύμφωνα με τον Kazantzidis,⁸ άλλον ένα ρήμα που αλληλεπιδρά και αποτελεί προέκταση της έννοιας των προαναφερθέντων είναι το *ἄλλομαι* (αναπηδώ, τινάσσομαι, πάλλομαι). Το συγκεκριμένο ρήμα εμφανίζεται στο ιπποκρατικό έργο *Περί παρθενίων* για να περιγράψει μια από τις αντιδράσεις των γυναικών που είναι σε ηλικία γάμου όταν η ασθένεια τις καταλαμβάνει, δίνοντας έμφαση στην αλλοφροσύνη που οδηγούνται (κελεύουσιν ἄλλεσθαι) και συμπληρώνει τη χρήση του με τη μετοχή *άλύων* (*άλύων και ἀδημονέων ὁ θυμός*).⁹

Αν ακολουθήσουμε επίσης την πολιτισμική εξέλιξη της λέξης *ἀλάομαι*, μέχρι και κάποιους αιώνες αργότερα, είναι σημαντικό να σταθούμε στην περίοδο της Δεύτερης Σοφιστικής και πιο συγκεκριμένα στο έργο του Φιλόστρατου για τη ζωή του Απολλώνιου Τυανέα (*Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον*). Σύμφωνα με την Montiglio, στη προαναφερθείσα πραγματεία του Φιλοστράτου διαπιστώνουμε ότι η παράλειψη της χρήσης των λέξεων *ἀλάομαι*, *ἄλη* και *πλανάομαι* (*πλανῶμαι*), για να περιγράψουν τα ταξίδια και τις περιηγήσεις του Απολλώνιου, γίνεται εσκεμμένα διότι η ενδεχόμενη υιοθέτησή τους θα προσδιόριζε τον περιπλανώμενο απόβλητο και παρία του κοινωνικού συνόλου.¹⁰

Στην προαναφερθείσα εννοιολογική και ετυμολογική οικογένεια ρημάτων η σημασία τους διαμορφώνεται και επεκτείνεται στο επικό, δραματικό και ιατρικό

⁸ ο.π.

⁹ Βλ. Flemming, Hanson (1998: 249).

¹⁰ Βλ. Montiglio (2005: 214-5). Να σημειωθεί ότι αντί αυτού, ο Φιλόστρατος χρησιμοποιεί τις λέξεις *ἀποδημία*/*ἀποδημῆν* και *πορεύομαι* για να περιγράψει τα ταξίδια του Απολλώνιου.

λεξιλόγιο επικαλύπτοντας και διαμορφώνοντας την έννοια της χωρικής και πνευματικής περιπλάνησης, την απώλεια του τόπου και τη σύγχυση του νου.

Ανάμεσα στα πρόσωπα του μυθολογικού κόσμου αρχετυπικό παράδειγμα περιπλανώμενου τρελού αποτελεί ο Βελλεροφόντης. Αναφορά στην κατάσταση του ήρωα γίνεται στην *Ίλιάδα* χωρίς όμως να θίγεται ή να προσδιορίζεται αν είναι μελαγχολικός κάτι το οποίο δηλώνεται ρητά στο *Πρόβλημα* 30.1. Από την αναφορά αυτή και ύστερα παγιώνεται πλέον η αντίληψη ότι η τρέλα αποτελεί μορφή περιπλάνησης η οποία όμως δεν οφείλεται στη διαταραχή του νου αλλά εκδηλώνεται ως κοινωνιοπαθολογική συμπεριφορά, καθώς εμφανίζεται η τάση για απομόνωση από το κοινωνικό περιβάλλον, και η χωρίς προσανατολισμό και αναίτια περιπλάνηση.¹¹

Μελαγχολία, μισανθρωπία και τύπος ανθρώπου

«Όταν η μαύρη χολή θερμαίνεται, φτάνει στην ακραία μορφή τρέλας, τη μανία (έκστάσεις 953a 25) και όταν ψύχεται, προκαλείται δυσθυμία και φόβοι (άθυμίας και φόβους 954a 23-4)».¹²

Η συνθήκη αυτή, από το *Πρόβλημα* 30.1 και έπειτα, αποδίδεται στη μελαγχολία και αποτελεί πλέον δεδομένο ότι η φιληρημία όχι μόνο είναι χαρακτηριστικό της μελαγχολίας αλλά γίνεται επίσης καταστατικό της στοιχείο ώστε να μπορούμε να μιλάμε για τύπο ανθρώπου. Το τελευταίο προκύπτει από την από την προσπάθεια χαρτογράφησης του ήθους του ανθρώπου μέσα στην οργανωμένη κοινωνία αντιστοιχίζοντας τις διακυμάνσεις του θυμού με αυτές της ασταθούς μέλαινας χολής.

Η χρήση του όρου διάθεσις (953a λίγο πιο κάτω) γίνεται για να χαρακτηριστούν οι ιδιότητες που είναι ευμετάβλητες, όπως αυτές του θερμού και του ψυχρού, και για

¹¹ Thumiger (2017: 160).

¹² Kazantzidis (2013: 245, 245-264).

να παραλληλιστούν με την ασταθή ιδιοσυγκρασία του μελαγχολικού και να δηλώσουν την παροδικότητα της ευφύιας, καθώς δεν μιλάμε για μια μόνιμη κατάσταση.

Ο ίδιος ακριβώς όρος, όμως, υιοθετείται και στην *Επιστολή 12* των ψευδο-ιπποκρατικών *Επιστολών* για να δηλωθεί η σοφία, προβληματική άλλωστε που τέθηκε και στο κείμενο των περιπατητικών με θεματικό πυρήνα τη μελαγχολία. Παρόλη τη χρονική απόσταση που χωρίζει τα δύο κείμενα οι επιρροές του ενός προς το άλλο είναι εμφανείς τόσο σε φιλοσοφικό επίπεδο όσο και σε ιατρικό. Στη 12^η *Επιστολή* του Ιπποκράτη προς τον Φιλοποίμενα εμφανίζεται το ρήμα *μελαγχολάω* (*μελαγχολῶσι*) το οποίο συνδέεται άμεσα με τη μελαγχολία, *μελαγχολίη* όπως την αναφέρει ρητά ο Ιπποκράτης στη 17^η *Επιστολή* (17.4). Σε αυτή την αναφορά δεν υπάρχει η αβεβαιότητα για το περιεχόμενο των λέξεων της οικογένειας της μελαγχολίας. Το σημαντικό σε ό,τι μας αφορά δεν είναι μόνο η αναφορά του όρου αλλά και η αναφορά στην παθολογία των μελαγχολικών. Ο Ιπποκράτης εξηγεί στους Αβδηρίτες ότι έχουν παρεξηγήσει την κατάσταση του Δημόκριτου, οι οποίοι θεωρούν ότι έχει τρελαθεί, διότι τα συμπτώματα των μελαγχολικών ομοιάζουν με την αντίδρασή του, να επιζητά δηλαδή την απομόνωσή του από την υπόλοιπη κοινωνία και να αποφεύγει την επαφή με άλλους πολίτες:

συμβαίνει μὲν οὖν τὰ πολλὰ τοῖσι μελαγχολικοῖσι τοιαῦτα· σιγηροὶ τε γὰρ ἐνίοτε εἰσὶ καὶ μονήρεις καὶ φιλέρημοι τυγχάνουσι· ἀπανθρωπέονταί τε ζύμφυλον ὄψιν ἄλλοτρίην νομίζοντες· οὐκ ἀπεικὸς δὲ καὶ τοῖσι περὶ παιδείην ἐσπουδακόσι τὰς ἄλλας φροντίδας ὑπὸ μιῆς τῆς ἐν σοφίῃ διαθέσιος σεσοβῆσθαι [...] ποθέουσι δ' ἄντρα καὶ ἡσυχίην οὐ πάντως οἱ μανέντες, ἀλλὰ καὶ οἱ τῶν ἀνθρώπων πρηγμάτων ὑπερφρονήσαντες ἀταραξίης ἐπιθυμίη.

Τέτοια πράγματα πολλές φορές αποτελούν γνωρίσματα των μελαγχολικών. Ενίοτε είναι σιωπηλοί, μοναχικοί και φιλέρημοι. Αποφεύγουν τους ανθρώπους, βλέποντας

στην εμφάνιση των ομοφύλων τους πλάσματα απόκοσμα. Δεν είναι όμως απίθανο αυτό να συμβαίνει και σε ανθρώπους που ασχολούνται με την παιδεία να παραμερίζουν άλλες φροντίδες μπροστά στη διάθεση της σοφίας [...] Δεν είναι μόνο οι τρελοί που αποζητούν τις σπηλιές και την ησυχία της απομόνωσης αλλά και όσοι, περιφρονώντας τις ανθρώπινες ενασχολήσεις, επιθυμούν την αταραξία (της ψυχής). [Η αποστασιοποίηση του φιλόσοφου από την καθημερινότητα και τον πολιτικό βίο για την κατάκτηση της εὐδαιμονίας δεν συνεπαγόταν και τη μισανθρωπία].

[Ιπποκράτης], *Ἐπιστολαί* 12.11 -23

Από το παραπάνω απόσπασμα εστιάζουμε σε τρία κομβικά σημεία τα οποία είναι τα εξής: στην εναλλαγή των ορών της μανίας και της μελαγχολίας σαμ να είναι συνώνυμοι. Με αυτό τον τρόπο δηλώνεται η αποδοχή της μανικής κατάστασης της μελαγχολίας από τη μια πλευρά και από την άλλη του χαρακτηριστικού της δυσθυμίας η οποία αγγίζει τη σιωπή και την απομόνωση που φτάνει σε σημείο να γίνεται απόκοσμη.¹³ Στη συνέχεια διαπιστώνουμε την παγιωμένη ιατρική αντίληψη συσχέτισης της μελαγχολίας με τη φιληρημία και τέλος κατά την άποψη μου στην εξοικείωση της κοινωνίας και των πολιτών με αυτή τη συσχέτιση, καθώς αυτοί είναι που κάνουν την αρχική και εξ' αντανάκλασεως «διάγνωση» για την τρέλα του Δημόκριτου μόλις αντιλήφθηκαν ότι επιδιώκει την απομόνωσή του από τους υπόλοιπους πολίτες.

Παρόμοια και στον Αρεταίο τον Καππαδόκη (2^{ος} αι μ. Χ.) διαπιστώνουμε τις δύο ακραίες καταστάσεις της μελαγχολίας -της μανίας και της δυσθυμίας- και τη σχέση της μελαγχολίας με τη φιληρημία και τη μισανθρωπία:

¹³ Kazantzidis (2018:52). Η συγκεκριμένη εναλλαγή υπάρχει και στο ιπποκρατικό έργο *Περὶ νόσων* 1.30 σύμφωνα με το οποίο οι μελαγχολικοί ομοιάζουν με τους φρενιτικούς.

μελαγχολῶσι δὲ οὐκ ἐπὶ ἐνὶ εἴδει ἕκαστοι, ἀλλ' ἢ πρὸς φαρμακεῖην ὑποπτοι, ἢ ἐς ἐρημίην φεύγουσι μισανθρωπίη, ἢ ἐς δεισιδαιμονίην τρέπονται, ἢ μῖσός ἐστι τοῦ ζῆν τουτέοισι.

Οἱ μελαγχολικοὶ δὲν πάσχουν ὅλοι ἀπὸ τὴν ἴδια μορφῆ, κάποιοι ἀπὸ αὐτοὺς υποψιάζονται ὅτι θα δηλητηριαστούν, ἄλλοι καταφεύγουν στὶς ἐρημιές ἐξαιτίας τῆς μισανθρωπίας τους ἐνῶ ἄλλοι γίνονται δεισιδαίμονες ἢ μισοῦν τὴν ἴδια τὴ ζωή.

Ἀρεταῖος, *Περὶ αἰτίων καὶ σημείων δξέων παθῶν* 1.5.3

Ἡ διάκριση που κάνει ἐδῶ ὁ Ἀρεταῖος ἐγκεῖται στὸ ὅτι ἀποδίδει ἀποκλειστικά στὴ μελαγχολία τὰ συναισθήματα τῆς λύπης (*λύπη*) καὶ τῆς αθυμίας (*ἀθυμῖη*) σὲ ἀντίθεση με τὴ μανία που προκαλεῖ θυμηδία ἢ οργή.

Habitus (ἔξη-πρακτική)

Ἡ ἔξη (*habitus*), ἡ οποία καθορίζεται ἀπὸ ἐξωτερικούς παράγοντες, εἶναι ἓνα σύστημα προδιαθέσεων καὶ δομῶν που λειτουργοῦν ὡς γενεσιουργές καὶ οργανωτικές ἀρχές των πρακτικῶν καὶ των ἀναπαραστάσεων. Ὅπως ὅλες οἱ ἐννοιες που δηλώνουν τὴν προδιάθεση, ἡ ἐννοια τῆς ἔξης, τὸ σύνολο των ἱστορικῶν χρήσεων τῆς οποίας τὴν προδιαθέτει νὰ δηλώνει ἓνα σύστημα κεκτημένων προδιαθέσεων, μόνιμων καὶ γενεσιουργῶν, ἀποκτᾶ ἀξία, πάνω ἀπ' ὅλα, λόγω των ψευδοπροβλημάτων καὶ ψευδολύσεων που ἐξαλείφει, των ζητημάτων που ἐπιτρέπει νὰ θέσουμε ἢ νὰ ἐπιλύσουμε, των ἐπιστημονικῶν, εἰδικά, δυσκολιῶν που ἐγείρει.¹⁴

Ἡ κληρονομικότητα τῆς θρησκευτικῆς ἐνοχῆς ἀποτυπώνεται καθαρὰ στα Ἡθικά του Πλούταρχου, καὶ πιο συγκεκριμένα στὴν πραγματεία του *Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων*. Στους στίχους που παρατίθενται παρακάτω ὁ

¹⁴ Βλ. γιὰ αὐτὸ τὸ θέμα Bourdieu (2006).

Πλούταρχος μεταφέρει τα λόγια του κυνικού φιλόσοφου Βίωνα Βαρουσθενίτη. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα αποκαλύπτεται η πρακτική που ακολουθούνταν σε νοσούντες ασθενείς από μελαγχολία ή επιληψία:

‘οὐ τοίνυν ἄτοπον’ εἶπον ‘ἄλλ’ ἀναγκαῖον, οὐδὲ γελοῖον ἄλλ’ ὠφέλιμον πρᾶγμα ποιοῦμεν, ἐπιληπτικῶν παισὶ καὶ μελαγχολικῶν καὶ ποδαγρικῶν γυμνάσια καὶ διαίτας καὶ φάρμακα προσάγοντες οὐ νοσοῦσιν ἄλλ’ ἔνεκα τοῦ μὴ νοσῆσαι· τὸ γὰρ ἐκ πονηροῦ σώματος γινόμενον σῶμα τιμωρίας μὲν οὐδεμιᾶς ἰατρείας δὲ καὶ φυλακῆς ἄξιόν ἐστιν·

«Δεν είναι πρωτοφανές», είπε, «αλλά αναγκαίο, ούτε γελοίο, αλλά ευεργετικό, όταν, στα παιδιά των επιληπτικών, των μελαγχολικών και των ποδαγρικών, χορηγούμε φάρμακα και εφαρμόζουμε δίαιτα και άσκηση. Και αυτό όχι γιατί νοσούν, αλλά για να μην νοσήσουν. Γιατί το καταπονημένο σώμα, που γίνεται τόπος τιμωρίας, δεν επιδέχεται καμιάς ιατρικής περίθαλψης και παρακολούθησης...»

Πλούταρχος, *Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων* 561.E.5-61.F.1

Από το παραπάνω απόσπασμα μπορούμε να υποθέσουμε ότι ήταν ήδη αποκρυσταλλωμένο το πλαίσιο έκφρασης του παροξυσμού σε ατομικό επίπεδο και αντίστοιχη αντιμετώπισή του από την πόλη ως συλλογικότητα. Αντιλαμβανόμαστε ότι η αντιμετώπιση τέτοιων παροξυστικών περιστατικών ήταν μάλλον τιμωρητική. Ωστόσο, δεν υπάρχουν μαρτυρίες για τον τύπο της τιμωρίας-αντιμετώπισης της ασθένειας. Μάλιστα, παρατηρούμε επίσης ότι η αντιμετώπιση της νόσου δεν αφορούσε μόνο τους ίδιους τους πάσχοντες, αλλά και τη λήψη μέτρων για την πρόληψη των χαρακτηριστικών της ασθένειας στους απόγονούς τους.

Βιβλιογραφία

- Bourdieu, P. (2006), *Η αίσθηση της πρακτικής*, μτφρ. Θ. Παραδέλλης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Flemming, R., Hanson, A. E., (1998), Hippocrates '*Peri parthenion*' '*diseases of young girls*'. Text and Translation στο *ESM* 3: 241 - 252.
- Foucault, M. (2012), *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος. Αθήνα: Πλέθρον.
- Kazantzidis, G. (2013), “*Quem nos furorem, μελαγχολίαν illi vocant*”: Cicero on Melancholy” στο Harris, W. V. (επιμ.), *Mental Disorders in the Classical World*, Boston, Leiden: Brill: 245 - 264.
- Kazantzidis, G. (2018), “*Haunted minds, haunted places. Topographies of insanity in Greek and Roman paradoxography*» στο Felton, D. (επιμ.), *Landscapes of Dread in Classical Antiquity. Negative Emotion in Natural and Constructed Places*. Oxford, New York: Routledge: 226-258.
- Kristeva, J. (1982), *Powers of Horror: An Essay on Abjection* (translated by LEON S. Roudiez, L.S.), New York: Columbia University Press.
- Montiglio, S. (2005), *Wandering in Ancient Greek Culture*, Chicago: University of Chicago Press.
- Thumiger, C. (2017), *A History of the Mind and Mental Health in Classical Greek Medical Thought*, Cambridge: Cambridge University Press.